

XXI. RYTŲ IR VAKARŲ BALTAI

DU BALTŲ TARMŲ JUNGINIAI

Baltų kalbinio suskilimo visame plote ištirti neįmanoma. Galima nagrinėti tik tą skilimą, kurio rezultatas yra mus pasiekusios buvusio baltų ploto vakarinio pakraščio kalbos: lietuvių, latvių ir prūsų, taip pat šiokios tokios kuršių, sėlių ir žiemgalių kalbų nuotrupos. Iš tų duomenų aiškiai matyti anksti susidarius du baltų tarmių junginius. Jiems pavadinti iš tradicijos vartojami vakarų ir rytų baltų terminai.

Geografijos požiūriu tie terminai sąlygiški. Ir vakarų, ir rytų baltų kalbos iki mūsų laikų išliko toje pačioje vakarinėje ploto dalyje. Rytų baltų terminas, žinoma, geriau tiktų rytuose išnykusioms baltų kalboms pavadinti. Deja, apie tas išnykusias kalbas beveik nieko nežinoma, tad skirstant baltų kalbas į jas neatsižvelgiama, nors tos kalbos užėmė didžiąją ploto dalį. Kai kurie tyrėjai linkę skirti vakarų (prūsų ir jotvingių kalbos), vidurio (lietuvių, latvių ir kt.) ir rytų (išnykusios) baltų kalbas. Tačiau toks skirstymas formalus, nes nežinoma, kokios buvo rytuose išnykusios baltų kalbos.

Galbūt bent dalis jų buvo artimos mus pasiekusioms vakarų, o kita dalis – rytų baltų kalboms. Ne mažiau tikėtina buvus didelį tų išnykusių kalbų susiskaidymą, net didesnį už mus pasiekusiųjų.

Tikslingiausia laikytis tradicinio skirstymo į vakarų ir rytų baltus, taigi iš esmės aptarti baltų skilimą tiek, kiek jis atsispindi išlikusiose vakarinio baltų pakraščio kalbose.

DVIBALSIO *EI* LIKIMAS

Svarbiausias baltų kalbos skilimo į vakarų ir rytų baltų kalbas požymis yra šis: dvibalsis *ei* vakarų baltų plote visose žodžio pozicijose išliko nepakitęs, o rytų baltai jį tam tikrais atvejais suvienbalsino, t. y. pavertė balsiu, panašiu į mūsų dabartinį *ė*. Iš jo vėliau išsirutuliojo lietuvių ir latvių sutartinis dvibalsis *ie*, plg. prūs. *deius* ir liet. *dievas*, latv. *dievs*. Tai sukėlė ir kitus rytų baltų garsyno pakitimus, pvz., dvibalsio *uo* atsiradimą. Kito ir vakarų baltų garsynas. Atsirado gramatinės sandaros skirtumų, pvz., rytų baltai neteko daiktavardžių bevardės giminės, ėmė skirtis abiejų baltų kalbų atšakų žodžių kaityba ir daryba, leksika.

ARCHEOLOGAI IŽVELGIA SKIRTUMUS

Nuo kalbininko Kazimiero Būgos laikų įsigalėjo požiūris, kad vakarų ir rytų baltai (suprantant tradicine prasme) ryškiai vieni nuo kitų ėmė skirtis paskutinio tūkstm. pr. Kr. viduryje, o galutinai atsiskyrė apie IV–III a. prieš Kristų.

Vis didėjančius skirtumus tarp vakarų ir rytų baltų archeologai įžvelgia nuo pat I tūkstm. pr. Kr. pradžios. VII a. pr. Kr. susiklostė vadinamoji vakarų baltų pilkapių kultūra, savo prigimtimi artima dar II tūkstm. pr. Kr. pabaigos Sėmbos pusiasalio pilkapiams. II–I tūkstm. pr. Kr. sandūroje ėmė formotis brūkšniuotosios keramikos kultūra ir jai artima Dniepro–Dauguvės kultūra. Maždaug nuo V a. pr. Kr. ima skirtis vakarų baltams būdingi savitos struktūros pilkapiai, apdėti akmenų vainikais, o rytų baltams – piliakalniai ir brūkšniuotoji keramika.

Vakarų baltai nuo bronzos amžiaus palaikė daug glaudesnius ryšius su Vidurio Europos gyventojais. Vakarų baltų teritorijoje, ypač Sėmbos pusiasalyje, randama gerokai daugiau bronzos dirbinių. Ten aptikti patys didžiausi šių dirbinių lobiai, anksčiau imta apdoroti metalus.

Skyrėsi vakarų ir rytų baltų laidojimo papročiai. Bronzos ir ankstyvajame geležies amžiuje vakarų baltai mirusiuosius laidodavo sudėtingos konstrukcijos pilkapiuose, kuriuos apdėdavo akmenų vainikais. Apie rytų baltų laidojimo papročius mokslininkai gali pasakyti nedaug. Manoma, kad mirusiojo palaikus degindavo, o pelenus išbarstydavo ant žemės ar virš vandens.

Tarpusavyje panašios rytų baltų kultūros turi tik joms vienoms būdingų materialinės kultūros bruožų. Skiriasi keramika, namų statybos tradicijos, apranga, ūkis. Tokią baltų įvairovę lėmė gamtinė aplinka ir kaimynų įtaka. Baltų pasaulio šiaurinio ir rytinio pakraščio gyventojai perėmė nemažą finų kultūros bruožų, o pietvakarinio – miškastepės skitų ir rytų keltų kultūrų elementų.

Pagal Zigmąs Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys, *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006, p. 73–74.